MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI INTEGRATSIYASI: YANGI UYG'ONISH DAVRI VA GEOPOLITIK TRANSFORMATSIYA

Xoldorov Anvar Bahodir o‘g‘li
Tarix fani o ‘qituvchisi

Markaziy Osiyo — asrlar davomida Buyuk ipak yo‘lining chorrahasi, turli sivilizatsiya va madaniyatlarning tutashuv nuqtasi bo‘lib kelgan strategik muhim mintaqa hisoblandi. SSSR parchalanganidan so‘ng mustaqillikka erishgan besh respublika — O‘zbekiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston va Turkmaniston uzoq yillar davomida o‘z milliy davlatchiligini mustahkamlash, ichki iqtisodiy-ijtimoy masalalarni hal etish hamda tashqi siyosatda mustaqil yo‘nalish shakllantirish jarayonini boshdan kechirdi.

Biroq, XXI asrning ikkinchi o‘n yilligi oxiriga kelib, global geosiyosiy o‘zgarishlar, geoiqtisodiy parchalanishlar va xavfsizlik tahdidlari mintaqa davlatlari oldiga mutlaqo yangi vazifalarni qo‘ydi. Alohida va yakkalangan holda zamonaviy dunyoning global xavf-hatarlari — iqlim o‘zgarishi, suv resurslari tanqisligi, transport-logistika uzilishlari hamda iqtisodiy turbulentlikka bardosh berish imkonsiz ekani namoyon bo‘ldi.

Natijada, bugungi kunda Markaziy Osiyoda **yangi shakldagi mintaqaviy integratsiya va ko‘p tomonlama hamkorlik jarayoni** shiddat bilan rivojlanmoqda. Ushbu maqola hozirgi davrda Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasidagi integratsion jarayonlar, ularning asosiy drayverlari, iqtisodiy-logistik poydevori, instutsional arxitekturasi hamda kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini atroflicha tahlil qiladi.

2017-yildan e'tiboran Markaziy Osiyodagi siyosiy muhit tubdan o‘zgardi. Ilgari yillar davomida to‘planib qolgan chegaralarni belgilash (delimitatsiya va demarkatsiya), suv-energetika resurslaridan foydalanish, bojxona to‘siqlari va vizasiz harakatlanish kabi murakkab va chigal muammolar qisqa fursatda ijobiy yechimini topa boshladi.

Mintaqaviy integratsiyaning eng muhim institutsional poydevori — **Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining Maslahat uchrashuvlari** formati bo‘ldi. O‘zbekiston Tashqi siyosiy tashabbusi bilan asos solingan ushbu platforma quyidagi tarixiy bosqichlarni bosib o‘tdi:

1. **Ostona (2018):** Mintaqaviy muloqotni qayta tiklash va doimiy sammitlar mexanizmini yo‘lga qo‘yish.
2. **Toshkent (2019):** O‘zaro savdo va transport-logistika aloqalarini jadallashtirish bo’yicha kelishuvlar.
3. **Turkmanboshi (2021):** Mintaqaviy xavfsizlik va energetika barqarorligini ta'minlash.
4. **Cho‘lpon-Ota (2022):** “XXI asrda Markaziy Osiyoni rivojlantirish yo‘lidagi do‘stlik, yaxshi qo‘shnichilik va hamkorlik to‘g‘risida”gi shartnomaning imzolanishi.
5. **Dushanbe (2023):** Yoshlar, madaniy-gumanitar hamkorlik va yagona transport maydonini yaratish.
6. **Olmota / Toshkent (2024–2025 yillar):** Maslahat uchrashuvlari formatidan chuqur institutsional tuzilmaga — **Markaziy Osiyo Hamjamiyati** va uning doimiy faoliyat yurituvchi **Kotibiyati** hamda **Oqsoqollar Kengashi**ni tuzish qarorlari ilgari surilgan sifat jihatdan yangi bosqich.

O‘zaro ishonchning ortishi natijasida Tojikiston va Qirg‘iziston, O‘zbekiston va Qirg‘iziston o‘rtasidagi ko‘p yillik chegaraviy kelishmovchiliklar to‘liq hal etilib, mintaqadagi qo‘shnichilik munosabatlari uchun zarur barqarorlik va xavfsizlik muhiti yaratildi.

Iqtisodiy hamkorlik — Markaziy Osiyo integratsiyasining eng yetakchi dvigateli hisoblanadi. Oxirgi bir necha yilda mintaqa ichidagi savdo hajmi keskin o‘sish ko‘rsatkichlarini namoyon etdi.

Ko‘rsatkich / Yillar	**2016-yil**	**2020-yil**	**2024–2025-yillar**
Mintaqa ichki savdo hajmi	~$2.4 milliard	~$5.2 milliard	**~$10.7 milliard**
O‘zaro investitsiyalar ulushi	Cheklangan	O‘sish tendensiyasi	**17% o‘sish**

Ko‘rsatkich / Yillar	**2016-yil**	**2020-yil**	**2024–2025-yillar**
Sanoat kooperatsiyasi loyihalari	Yakka holatda	Sinov loyihalari	**Avtomobilsozlik, to‘qimachilik, energetika**

Sanoat Kooperatsiyasi va "Yagona Investitsiya Makoni"

Mintaqa davlatlari endilikda faqat xomashyo yetkazib beruvchi bo‘lib qolmasdan, qo‘shilgan qiymat zanjirini birgalikda yaratishga o‘tmoqda:

- **Avtomobilsozlik:** O‘zbekiston va Qozog‘iston, Qirg‘iziston o‘rtasida yig‘uv zavodlari va ehtiyot qismlarni birgalikda ishlab chiqarish yo‘lga qo‘yildi.
- **To‘qimachilik va Qishloq Xo‘jaligi:** Mintaqadagi xomashyo va resurs bazasidan foydalanib, klaster tizimi asosida tayyor mahsulotlarni uchinchi mamlakat bozorlariga olib chiqish strategiyasi qo‘llanilmoqda.
- **Chegaraoldi Erkin Zonalari:** O‘zbekiston-Qozog‘iston hamda O‘zbekiston-Qirg‘iziston va O‘zbekiston-Turkmaniston chegaralarida tashkil etilgan Xalqaro sanoat kooperatsiyasi markazlari (“Markaziy Osiyo” va boshqalar) bojxona jarayonlarini soddalashtirish va o‘zaro mahsulot ayirboshlashni tezlashtirishga xizmat qilmoqda.

Mintaqa rahbarlari oldiga qo‘yilgan asosiy strategik maqsad — yaqin yillarda **o‘zaro savdo hajmini 20 milliard dollarga yetkazish** va “2035-yilgacha bo‘lgan Savdo-iqtisodiy hamkorlikning mintaqaviy dasturi” hamda “Yagona investitsiya makoni to‘g‘risidagi Deklaratsiya” ni amaliyotga tatbiq etishdir.

Geografik jihatdan dengiz yo‘llaridan uzoqda joylashgan Markaziy Osiyo uchun transport koridori va multimodal logistika yo‘nalishlarini rivojlantirish doimiy strategik zaruriyatdir. Zamonaviy geosiyosiy vaziyatda xalqaro savdo marshrutlarining o‘zgarishi Markaziy Osiyoni global Yevroosiyo transport xabiga aylantirish imkonini bermoqda.

Asosiy Transport-Strategik Loyihalar:

1. **Xitoy – Qirg‘iziston – O‘zbekiston Temir Yo‘li:** Ushbu tarixiy loyihaning amaliy bosqichga o‘tishi Markaziy Osiyoni Xitoy va Tinch okeani portlari bilan eng qisqa yo‘l orqali bog‘laydi, mintaqaning tranzit salohiyatini bir necha baravarga oshiradi.
2. **O‘rta Koridor (Transkaspiy Marshruti):** Xitoy va Markaziy Osiyo davlatlarini Kaspiy dengizi, Ozarbayjon, Gruziya va Turkiya orqali

Yevropa bilan bog‘lovchi xavfsiz va tezkor yo‘nalish. Uning doirasida “Markaziy Osiyo + Ozarbayjon” ko‘p tomonlama hamkorlik formati ham faol rivojlanmoqda.

3. **Transafg‘on Koridori:** Toshkent – Qobul – Peshovar yo‘nalishidagi temir yo‘li Markaziy Osiyoga Pokiston va Hind okeani portlariga chiqish imkonini berib, Janubiy Osiyo bilan geoiqtisodiy ko‘prik hosil qiladi.

Markaziy Osiyodagi eng nozik va hayotiy masalalardan biri — suv va energetika resurslarini adolatli hamda oqilona taqsimlashdir. Amudaryo va Sirdaryo havzalari mintaqadagi millionlab aholining qishloq xo‘jaligi, ichimlik suvi va gidroenergetik ta'minotining manbasi hisoblanadi.

Ilgari suv va energiya taqsimoti bo‘yicha kelishmovchiliklar mavjud bo‘lgan bo‘lsa, hozirgi kunda **birgalikda investitsiya kiritish va boshqarish** modeliga o‘tildi:

- **Qambarota GES-1 Qurilishi:** O‘zbekiston, Qozog‘iston va Qirg‘iziston ushbu yirik gidroinshootni birgalikda barpo etish va moliyalashtirish bo‘yicha kelishuvga erishdilar. Bu ham yozgi sug‘orish mavsumida suv tanqisligini kamaytiradi, ham qishda elektr energiyasi tanqisligini hal etadi.
- **Yagona Energetika Halqasi:** SSSR davridan qolgan, ammo keyinchalik uzilib qolgan Mintaqaviy Energetika Tizimi qayta tiklandi va modernizatsiya qilinmoqda.
- **Orol Dengizi va Iqlim Kun tartibi:** Orolni qutqarish xalqaro jamg‘armasi (OQXJ) faoliyati qayta jonlantirilib, 2026–2036-yillar “Markaziy Osiyoda suvdan oqilona foydalanish bo‘yicha amaliy harakatlar o‘n yilligi” deb e'lon qilinishi va Suv xo‘jaligi kompetensiyalari markazi tashkil etilishi yo‘lga qo‘yilmoqda.

Dunyo kuch markazlarining Markaziy Osiyoga bo‘lgan qiziqishi har qachongidan ham ortdi. Mintaqadagi davlatlar tashqi siyosatda yakka holda emas, balki **yagona Markaziy Osiyo brendi** va jamoaviy pozitsiya bilan chiqayotgani ularning geosiyosiy vaznini keskin oshirdi.

Bugungi kunda faol ishlayotgan **"C5+1" (Markaziy Osiyo +)** diplomatiya formatlari:

1. **C5 + AQSh:** Savdo, investitsiyalar, kritik minerallar hamda xavfsizlik va suverenitetni qo‘llab-quvvatlash.
2. **C5 + Xitoy:** Sian va Ostona sammitlari asosida savdo va yirik infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish.
3. **C5 + Yevropa Ittifoqi:** Yashil energetika, raqamlashtirish, GSP+ imtiyozlari va qonun ustuvorligi hamkorligi.

4. **C5 + Rossiya / Yaponiya / Koreya Respublikasi / Ko‘rfaz Davlatlari (GCC):** Iqtisodiyot, mehnat migratsiyasi, texnologik va moliyaviy investitsiyalar.

Markaziy Osiyoning ko‘p vektorli tashqi siyosati mintaqani buyuk davlatlar raqobati maydonidan emas, balki **o‘zaro manfaatli muloqot va hamkorlik hududiga** aylantirishga xizmat qilmoqda.

E'tiborga molik yutuqlarga qaramay, Markaziy Osiyo integratsiyasining to‘liq va chuqur darajaga yetishi uchun muayyan institutsional va amaliy g‘ovlarni yengib o‘tish talab etiladi:

Mavjud Muammolar va To‘siqlar:

- **Nostandart tariff va notarif g‘ovlar:** Mamlakatlar o‘rtasidagi bojxona va sertifikatlashtirish standartlarining bir-biriga to‘liq mos kelmasligi.
- **Infratuzilma cheklovlari:** Chegara-o‘tkazish punktlarining o‘tkazuvchanlik quvvati va raqamlashtirish darajasining pastligi.
- **Institutsional mexanizm oqsayotgani:** Qabul qilinayotgan oliy darajadagi qarorlarni ijro etuvchi supramilliy (davlatlarustidagi) yuridik vakolatli organsiz faqat konsensus asosida ishlash.

Kelajakdagi Strategik Yo‘nalishlar:

- **Gumanitar va Madaniy Hamkorlik:** Yoshlar uchun hududiy grantlar, "Erasmus" analogi bo‘lgan "Markaziy Osiyo Ta'lim Dasturi"ni yo‘lga qo‘yish, qo‘shma ilmiy-tadqiqot fondlarini tuzish.
- **Raqamli Integratsiya va Elektron Tijorat:** Bojxona tizimlarini yagona raqamli platformaga o‘tkazish va elektron tijorat qoidalarini unifikatsiya qilish.
- **Yagona Turistik Viza (“SilkRoad Visa”):** Mintaqaga xorijiy sayyohlar oqimini jalb qilish uchun umumiy viza tizimini to‘liq kuchga kiritish.

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkin-ki, Markaziy Osiyo davlatlarining integratsiya jarayoni — bu shunchaki deklarativ siyosiy shior emas, balki XX-XXI asrlar tutashuvida yuzaga kelgan obyektiv geoiqtisodiy va geosiyosiy ehtiyojdir. Mintaqa davlatlari tushunib yetganki, globallashuv va dunyoning ko‘p qutbli shakllanishi davrida **“Birlikda - kuch, do‘stlikda – muvaffaqiyat”** tamoyili barqaror rivojlanishning yagona garovidir.

Hozirgi davrda bosib o‘tilgan yo‘l — siyosiy muloqot va o‘zaro ishonchni tiklashdan institutsional hamkorlik, yagona savdo, transport hamda suv-energetika makonini barpo etish sari tashlangan ulkan qadam bo‘ldi. Markaziy Osiyo bugun mustaqil, jipslashgan va o‘z taqdirini o‘zi belgilaydigan muhim va jozibador global mintaqaga aylanib bormoqda.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining VII Maslahat uchrashuvida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti ilgari surgan asosiy fikr va tashabbuslar [Elektron resurs]. — 2025-yil 16-noyabr. UZA.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining VII Maslahat uchrashuvida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti ilgari surgan asosiy fikr va tashabbuslar [Elektron resurs]. — 2025-yil 16-noyabr. UZA.uz
3. Gomes J. E. da G. R. The challenges of regional integration in Africa // European Scientific Journal. — 2014. — Vol. 10, № 10. — P. 429–430.
4. Косов Ю. В., Фокина В. В. Политическая регионалистика. — Санкт-Петербург: Питер, 2009. — 192 с.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Samarqand shahrida o‘tgan “Markaziy Osiyo: yagona tarix va umumiy kelajak, barqaror rivojlanish va taraqqiyot yo‘lidagi hamkorlik” mavzusidagi xalqaro konferensiyada so‘zlagan nutqi [Elektron resurs]. — 2017-yil 10-noyabr. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti
6. Ko‘charov CH.SH. Markaziy Osiyoning mintaqaviy integratsion jarayoni muammolari. – T.: Fan, 2008. – B. 32